

Filozofia oświecenia

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Animacja](#)
- [Linia chronologiczna](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Źródło: Immanuel Kant, *Czym jest oświecenie?*, [w:] Tadeusz Kroński, *Kant*, tłum. Adam Landman, Warszawa 1966, s. 164–170.

Filozofia oświecenia

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Jakie były poglądy angielskich empirystów? Jaki wpłynęli na kulturę francuscy encyklopedyści? Czym był „przewrót kopernikański” w filozofii i co oznacza słynne zdanie Kanta „Niebo gwiazdziste nade mną, prawo moralne we mnie”? Oświecenie to w filozofii czas poszukiwania odpowiedzi na podobne pytania. Uważa się, że epokę „wielkiego światła” otwiera empirysta brytyjski – John Locke, a kończy krytyczna filozofia Kanta. Oświecenie francuskie sytuuje się pośrodku, przynosząc dzieła Woltera, Rousseau i Encyklopedię.

Twoje cele

- Poznasz poglądy głównych przedstawicieli filozofii oświecenia.
- Omówisz rolę francuskich myślicieli i pisarzy oświecenia w popularyzacji myśli filozoficznej epoki.
- Wyjaśnisz, co dla filozofów oznaczało oświecenie.
- Porównasz poglądy filozofów oświeceniowych na temat możliwości poznawczych człowieka.

Przeczytaj

John Locke (1632–1704), angielski filozof, sformułował koncepcję poznania opartego na rozumie i doświadczeniu. Według tej teorii ludzki umysł jest niczym biała karta (łac. *tabula rasa*), niezapisana tablica, później dopiero doświadczenie kreśli na niej znaki wiedzy. Umysł to coś biernego i pustego, rzeczywistość zaś odciska się w nim lub odbija. Dopiero dzięki doświadczeniu człowiek tworzy pojęcia – nasza wiedza powstaje na skutek działania na nas świata zewnętrznego. Pomysły Locke'a rozwinęli dalej Berkeley i Hume.

Istnieć = być postrzeganym

George Berkeley (1685–1753), angielski filozof pochodzenia irlandzkiego, w swym poglądzie na źródła poznania stanął na stanowisku **empirystycznego radykalizmu**. Ludzki rozum poznaje jedynie rzeczy natury duchowej. Natomiast za poznanie ciał odpowiedzialne są wyłącznie zmysły. Locke twierdził, że wiemy tyle, ile doświadczamy. Berkeley posunął się dalej: tyle tylko istnieje, ile doświadczamy. „Istnieć” u Berkeleygo równało się „być postrzeganym”. Rzeczy, które nie należą do świata spostrzeżeń, to jedynie fikcje naszego umysłu. Jak ta teoria miała się przełożyć na praktykę? Otóż twierdzenie „stół istnieje” oznacza, że ktoś widzi go lub dotyka. W innym wypadku uznać należy, że stół w ogóle nie istnieje.

Sceptycyzm

David Hume pozostał wierny tradycji empiryzmu angielskiego, czyli badał nie same rzeczy, ale ich ludzką znajomość oraz analizował wiedzę uzyskaną na podstawie doświadczenia, czyli wiedzę o faktach. Uznał, że poznanie pochodzące z doświadczenia nie może zawierać w sobie nic poza stwierdzeniem zachodzenia pewnych zjawisk. Doświadczenie pokazuje np., że w przeszłości każdego dnia wschodziło słońce, wczoraj i dziś również weszło – tyle wiadomo. Nie można na tej podstawie przeprowadzać rozumowania dotyczącego przyszłości, tzn. orzekać, że jutro też wszędzie słońce. Hume odrzucił dawne przekonanie filozofów utrzymujących, że taka sama przyczyna, w takich samych warunkach wywołuje zawsze taki sam skutek. Wśród rzeczy zewnętrznych obserwuje się

Allan Ramsay, *Portret Davida Hume*, 1754

Źródło: domena publiczna.

tylko stałe następstwo pewnych zjawisk, nie można jednak orzec na tej podstawie, że jeden fakt z całą pewnością będzie w przyszłości wynikał z drugiego. Dlaczego sceptycyzm Hume'a jest taki ważny dla filozofii? Bo jego krytyka zasady przyczynowości doprowadziła do zakwestionowania wyników badań i nauk filozoficznych. Wiedza niezmienna i pewna – to domena jedynie matematyki, w metafizyce nic pewnego wnioskować nie można.

Przewrót kopernikański

Pod koniec wieku XVIII **Immanuel Kant** (1724–1804), niemiecki filozof, twierdził, że to właśnie „Hume wytrącił go z dogmatycznej drzemki”. Przejęty [sceptycyzmem](#) tego filozofa, postanowił badać ludzkie władze poznawcze.

Jego zasadnicze pytanie brzmiało: jak to się dzieje, że świat dany jest ludzkiemu poznaniu. Do wyjaśnienia potrzebne mu było całkowite przekształcenie pojęcia przedmiotu. Kant uznał, że tradycyjne przeciwstawienie podmiotu, czyli człowieka poznającego świat, przedmiotowi, czyli światu poznawanemu przez człowieka, było wadliwe. Człowiek i świat bowiem to nie dwie niezależne od siebie rzeczy: według filozofa codziennie widziany świat ma charakter wytworzonego przez ludzki rozum zjawiska. Człowiek posiada w swoim umyśle coś na kształt foremek (dla Kanta są to [aprioryczne](#) formy zmysłowości). Uzbrojony w taki sprzęt przystępuje do badania świata, który z kolei jest czymś w rodzaju bezkształtnej masy. Człowiek w akcie poznania nakłada na tę magmę kategorie swojego rozumu, formuje materiał, który jawi się potem jako różnorodność przedmiotów zewnętrznego świata.

Przed Kantem uważano, że świat jest niezależny od ludzkiego poznania, przełomowe rozumowanie Kanta zlikwidowało takie założenie. Przede wszystkim istnieje człowiek poznający, to on w akcie poznania wytwarza wszystko, co widziane oczami. Kant dokonał „przewrotu kopernikańskiego” w filozofii, „odwrócił sposób myślenia” – to nie doświadczane rzeczy umożliwiają tworzenie o nich jakichś rozumowych pojęć, ale istniejące wcześniej w umyśle pojęcia umożliwiają takie a nie inne doświadczanie rzeczywistości. *Rozum tylko to rozumie, co sam wytwarza wedle własnej inicjatywy* – uznał filozof. Gdyby nie ludzkie pojęcia, rzeczywistość w ogóle nie mogłaby być poznana. Do Kanta uczono, że całe nasze poznanie musi stosować się do przedmiotów, Kant uznał, że:

((Władysław Tatarkiewicz

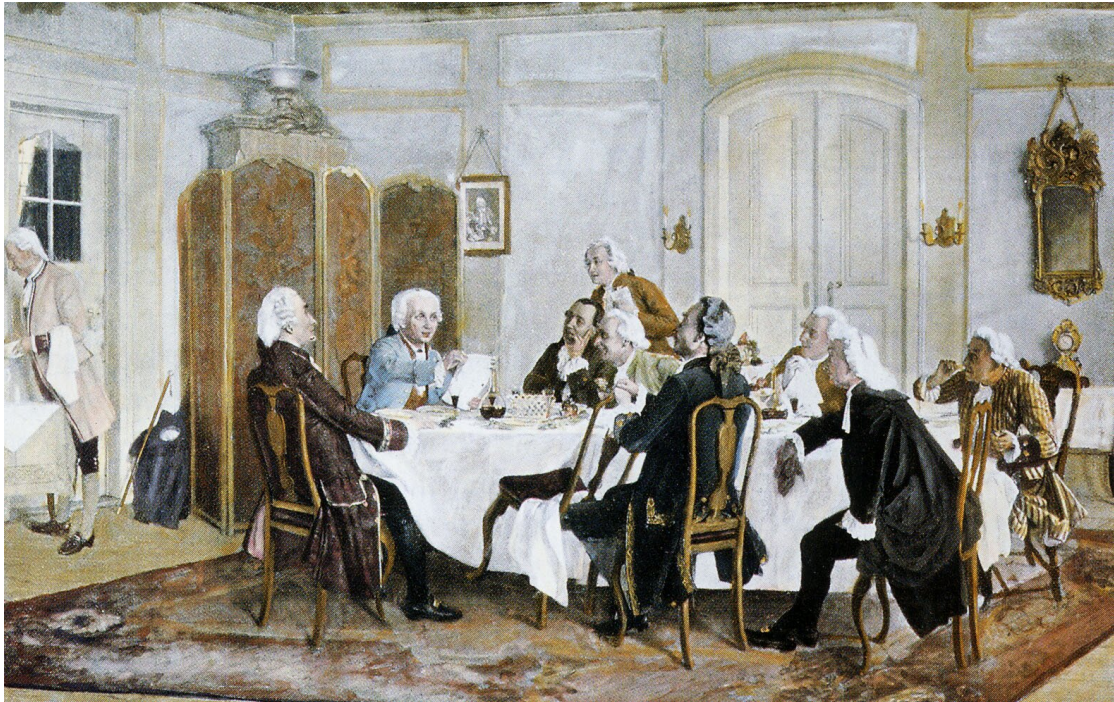
Historia filozofii

trzeba raz spróbować, czy [...] nie okaże się korzystniejszym przyjęcie, że przedmioty muszą stosować się do naszego poznania. Rzecz ma się tu jak w pierwszym pomysle Kopernika, który – gdy objaśnianie ruchu ciał niebieskich nie udało się przy założeniu, że

cała armia gwiazd krąży dokoła widza – spróbował, czy nie uda się lepiej, jeżeli każe widzowi krążyć, a natomiast gwiazdy zatrzyma.

Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 2005.

Emil Doerstling, *Kant i przyjaciele przy stole*, 1892/1893

Źródło: domena publiczna.

Kant podjął również próbę stworzenia nowej etyki. Istotą jej miała być dobra wola. A wola jest dobra tylko wtedy, gdy usiłuje spełnić obowiązek. Obowiązek jest tym, co niezależnie od motywu przyjemności czy korzyści pojmujemy jako rozumne. Na przykład kupiec, który nie oszukuje, by nie stracić klientów, działa dla własnej korzyści, czyli działa pragmatycznie, etycznie działa natomiast ten, kto jest uczciwy dlatego, że należy być uczciwym. Podstawą Kantowskiego obowiązku staje się bezwarunkowy nakaz rozumu, zwany imperatywem kategorycznym, który głosi:

((Władysław Tatarkiewicz

Historia filozofii

Postępuj wedle takiej zasady, co do której mógłbyś jednocześnie chcieć, aby stała się prawem powszechnym.

Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 2005.

Prawo moralne znajdujące się w istotach rozumnych jest czymś pięknym i zdumiewającym. Gdy spojrzeć na wszechświat, wydaje się, że jego wzniosłość i siła nieskończenie przerastają człowieka. Jednak moralny ład, wpisany w ludzką duszę, decyduje o szczególnej

godności człowieka i powoduje, że stoi ona ponad całym światem przyrody. *Prawo moralne we mnie* w filozofii Kanta zostaje wyniesione ponad *niebo gwiaździste nade mną*.

Racjonalizm i deizm

Wolter (1694–1778) to francuski filozof, dla którego rozum był wartością najwyższą – taki pogląd nazywany jest **racjonalizmem**. Wszystko, co wydaje się racjonalne, jest zarazem prawdziwe, bo rozum to miara prawdy – uznał Wolter. Z powyższego twierdzenia wynikały inne tezy, m.in. ta, że wszystko, co nieracjonalne, jest jednocześnie fałszywe. Zatem emocje, przekonania, wiara stają się rzeczami najbardziej odległymi od prawdy. Wiara w siły nadprzyrodzone, opatrność, cuda została wykluczona z dziedziny sądów rozumu i odrzucona jako fałszywa.

Wolter, choć ukształtowany przez ruch wolnomyślicielski (**libertynizm**), nie był jednak **ateistą**. Był natomiast typowym **deistą**. Uznał, że istnieje Bóg, który choć powołał do istnienia świat, dalej – podobnie jak bóstwa epikurejskie – nie zajmuje się jego losami. Istnienie Boga należy do sądów rozumu. Można go dowieść, a dowód wyprowadza się z istnienia stworzonego świata (tzw. dowód kosmologiczny). Jeżeli istnieje stworzenie, to musi być i jego stwórca, w inny sposób nie da się uzasadnić powstania rzeczywistości. Wolter w swych objaśnieniach posługiwał się metaforą, porównując świat do zegara:

((**Władysław Tatarkiewicz**

Historia filozofii

Nie mogę pojąć, by ten zegar mógł istnieć, a nie było zegarmistrza.

Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 2005.

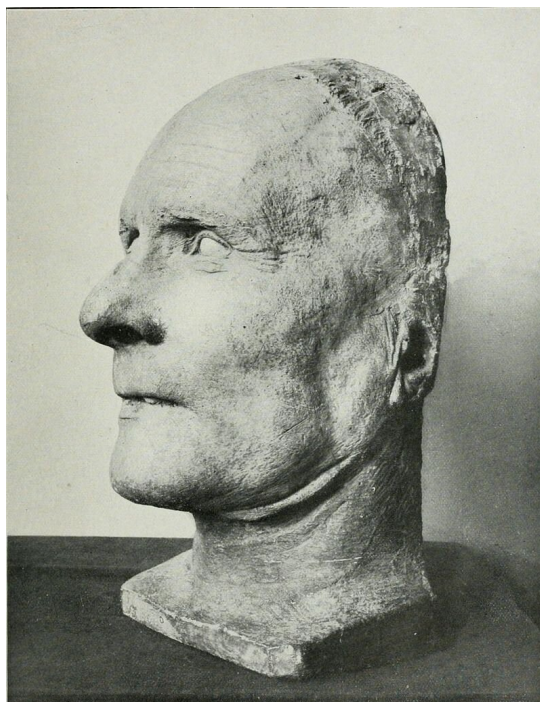
Powrót do świata uczuć

Obok Woltera bardzo ważnym filozofem francuskiego oświecenia jest **Jean-Jacques Rousseau** (1712–1778). Jego poglądy godziły w podstawy „epoki rozumu” i jednocześnie przygotowały epokę następną – romantyzm. W czasach kultu rozwijającej się cywilizacji Rousseau wychwalał prostą naturę.

W czasach kultu rozumu nakazywał powrót do świata uczuć, podkreślając, że *wartość prawdziwa człowieka leży nie w rozumie, lecz w sercu, a wartość serca jest niezależna od wartości rozumu*. Cywilizacja stała się dla niego niedorzecznością, gdyż nie czyniła

ludzi lepszymi ani szczęśliwsiymi. W naturze natomiast można znaleźć i dobro, i prawdziwe zadowolenie. *Wszystko jest dobre, gdy wychodzi z ręki Stwórcy, wszystko paczy się w rękach człowieka* – pisał Rousseau.

W konsekwencji doprowadziło to filozofa do potępienia społeczności, która wprowadza nierówność między ludźmi. Rousseau głosił, że zasada równości jest naturalnym prawem i dobrem każdego człowieka.

Widok profilu maski śmierci Jean-Jacquesa Rousseau

Źródło: domena publiczna.

Filozofia a kultura

Myśliciele osiemnastowieczni starali się popularyzować wiedzę filozoficzną. We Francji powstała inicjatywa redagowania pierwszej encyklopedii, tu też filozoficzne teorie upowszechniano w dostępniejszych formach literackich, np. takich jak opowiadanie filozoficzne. Wielu oświeceniowych myślicieli było autorami literatury pięknej. Wolter stworzył satyryczną powieść zatytułowaną *Kandyd, czyli optymizm*, która jest dyskusją z poglądem, że ludzie żyją na „najlepszym z możliwych światów”. Rousseau jest z kolei autorem powieści *Nowa Heloiza*. Filozof krytykuje w dziele ograniczenia, jakie narzuca człowiekowi cywilizacja. Podkreśla również rolę uczuć oraz głosi pochwałę wsi. Utwór wpłynął na kształtowanie się sentymentalizmu i preromantyzmu.

Słownik

ateizm

(gr. *atheos* – bezbożny) – nurt filozoficzny i postawa życiowa; ateści negują istnienie boga (bogów)

deizm

(łac. *deus* – bóg) – nurt filozoficzno-religijny i postawa życiowa; deści nie wykluczają istnienia boga, ale traktują go jak stwórcę-konstruktor, który stworzył ziemię i ustalił panujące na niej prawa naturalne – na tym jego rola się kończy, nie ingeruje on w ludzkie sprawy ani nie ma wpływu na przyrodę

libertynizm

(łac. *libertinus* – wyzwolony, wyzwoleniec) – zwany również wolnomyślicielstwem, to prąd umysłowy, którego przedstawiciele głosili swobodę myśli i stawiali postulat niezależności od rozmaitych autorytetów: religii, tradycji, obyczajowości; libertyni zwykle byli ateistami nawiązującymi do starożytnej hedonistycznej etyki, zgodnie z którą za wszelką cenę należy unikać cierpienia i cieszyć się rozkoszami ciała

Encyklopedia Francuska

redagowana w latach 1751–1772, była dziełem wybitnych uczonych epoki oświecenia; Pracowali nad powstaniem tego dzieła Denis Diderot (autor *Kubusia Fatalisty*) i Jean d'Alembert; hasła do encyklopedii pisali również Wolter i Rousseau

Animacja

Polecenie 1

Zapoznaj się z treścią filmu, a następnie wyjaśnij, dlaczego filozofia oświecenia skupiała się tak bardzo wokół pojęć wiedzy, światła i rozumu.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DBnkVBnDM>

Film nawiązujący do treści materiału Filozofia oświecenia.

Polecenie 2

Czy w ludzkim umyśle są idee wrodzone? Zajmij stanowisko w dyskusji i przygotuj pięć argumentów do wybranego przez siebie stanowiska.

Linia chronologiczna

Polecenie 1

Zapoznaj się z linią chronologiczną. Następnie porównaj poglądy dwóch wybranych filozofów oświecenia na temat sposobów docierania do wiedzy. Wskaż różnice w ocenie możliwości poznawczych człowieka.

Polecenie 2

Który z oświeceniowych nurtów filozoficznych jest najbliższy perspektywie współczesnego człowieka? Uzasadnij swój wybór, formułując co najmniej dwa argumenty.

Ćwiczenie 1

Przeczytaj podany fragment tekstu Immanuela Kanta, a następnie wyjaśnij, czym jest dla autora oświecenie.

((Immanuel Kant

Czym jest oświecenie?

Oświeceniem nazywamy wyjście człowieka z niepełnoletności, w którą popadł z własnej winy. Niepełnoletność to niezdolność człowieka do posługiwania się swym własnym rozumem, bez obcego kierownictwa. Zawinioną jest ta niepełnoletność wtedy, kiedy przyczyną jej jest nie brak rozumu, lecz decyzji i odwagi posługiwania się nim bez obcego kierownictwa.

Sapere aude! Miej odwagę posługiwać się własnym rozumem – tak oto brzmi hasło Oświecenia.

Lenistwo i tchórzostwo to przyczyny, dla których tak wielka część ludzi, mimo wyzwolenia ich przez naturę z obcego kierownictwa, pozostaje chętnie niepełnoletnimi przez całe swoje życie. Te same przyczyny sprawiają, że inni mogą tak łatwo narzucić się im jako opiekunowie. To bardzo wygodne być niepełnoletnim. Jeśli posiadam książkę, która zastępuje mi rozum, opiekuna duchowego, który zamiast mnie posiada sumienie, lekarza, który zamiast mnie ustala dietę, itd. – nie muszę sam o nic się troszczyć. Nie potrzebuję myśleć, jeśli tylko mogę za wszystko zapłacić; inni już zamiast mnie zajmą się tą kłopotliwą sprawą. O to, by większa część ludzi [...] uważała krok ku pełnoletności, już sam dla siebie trudny, także za niebezpieczny – o to troszczą się już ich opiekunowie, którzy łaskawie podjęli się trudów nadzorowania. Kiedy już udało się im ogłupić ten swój inwentarz domowy i zatroszczyli się o to, by te spokojne stworzenia nie odważyły się zrobić ani kroku bez kojca dla niemowląt, do którego sami ich wsadzili, ukazują im

niebezpieczeństwa, jakie grożą im w wypadku, gdyby próbowali samodzielnie chodzić. Niebezpieczeństwo to nie jest wprawdzie (jak wiemy) bardzo duże i po kilku upadkach nauczyliby się wreszcie chodzić, ale dość zazwyczaj jednego przykładu takiego upadku, by onieśmielić i odstraszyć od wszelkich dalszych tego rodzaju prób.

Toteż każdemu pojedynczemu człowiekowi trudno jest wydobyć się z niepełnoletności, która stała się prawie jego drugą naturą. Polubił ją nawet, tę swoją niepełnoletność, i nie jest rzeczywiście zdolny tak od razu zacząć posługiwać się swym własnym rozumem – nigdy bowiem nie pozwolono mu nawet uczynić próby w tym kierunku. Dogmaty i formułki – owe mechaniczne narzędzia rozumnego używania, a raczej nadużywania swych naturalnych zdolności – to dzwoneczki wiecznie trwającej niepełnoletności. Gdyby człowiek pojedynczy się nawet od nich uwolnił, nie potrafiłby w jakiś pewny sposób przeskoczyć nawet najwęższego rowu – nie przywykł bowiem do tak swobodnego poruszania się. Toteż tylko niewielu ludziom dało się wydobyć z niepełnoletności, dzięki własnej pracy swojego ducha i stanąć pewnie na swych własnych nogach.

[...]

Do wejścia na drogę oświecenia nie potrzeba niczego prócz wolności: i to wolności najnieszkodliwszej spośród wszystkiego, co nazwać można wolnością, mianowicie wolności czynienia wszechstronnego, publicznego użytku ze swego rozumu.

Źródło: Immanuel Kant, *Czym jest oświecenie?*, [w:] Tadeusz Kroński, *Kant*, tłum. Adam Landman, Warszawa 1966, s. 164–170.

Ćwiczenie 2

Omów przyczyny, które według Kanta hamują człowieka w drodze do oświecenia.

Dla nauczyciela

Autor: Piotr Obolewicz

Przedmiot: Język polski

Temat: Filozofia oświecenia

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;

15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;

16) rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe; określa ich rolę i związek z problematyką utworu oraz znaczenie dla budowania własnego systemu wartości.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;

2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

5) charakteryzuje główne prądy filozoficzne oraz określa ich wpływ na kulturę epoki;

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:

1) stosuje zasady ortografii i interpunkcji, w tym szczególnie: pisowni wielką i małą literą, pisowni łącznej i rozłącznej partykuły nie oraz partykuły -bym, -byś, -by z różnymi częściami mowy; pisowni zakończeń -ji, -ii, -i ; zapisu przedrostków roz-, bez-, wes-, wz-, ws-; pisowni przymków złożonych; pisowni nosówek (a, ę) oraz połączeń om, on, em, en ; pisowni skrótów i skrótowców;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej,

z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;

11) stosuje zasady poprawności językowej i stylistycznej w tworzeniu własnego tekstu; potrafi weryfikować własne decyzje poprawnościowe;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;

2. porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;

4. sporządza bibliografię i przypis bibliograficzny, także źródeł elektronicznych;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- poznaje poglądy głównych przedstawicieli filozofii oświecenia,
- omawia rolę francuskich myślicieli i pisarzy oświecenia w popularyzacji myśli filozoficznej epoki,
- wyjaśnia, co dla filozofów oznaczało oświecenie,
- porównuje poglądy filozofów oświeceniowych na temat możliwości poznawczych człowieka.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- śniegowa kula.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie zapoznają się z treściami w sekcji „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wyświetla i odczytuje temat lekcji oraz zawarte we wprowadzeniu do e-materiału cele zajęć i prosi uczniów lub wybraną osobę o sformułowanie kryteriów sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. Kula śniegowa. Nauczyciel zapisuje na tablicy problem związany z tematem lekcji „Filozofia oświecenia”, np.: jakie są, według filozofów oświecenia, źródła poznania?. Następnie prosi uczniów, aby indywidualnie poszukali odpowiedzi, odwołując się do bloku tekstowego lekcji i zapisując swoje pomysły na kartce. W kolejnej części uczniowie łączą się w pary i weryfikują swoje pomysły, później powtarzają te czynności w zespołach 4-osobowych i 8-osobowych zapisując uzgodnienia na kartce. Ostatecznie dyskusja prowadzona jest na forum klasy. Nauczyciel zbiera pomysły przedstawione przez kolejne grupy/osoby i weryfikuje je, w razie potrzeby również uzupełnia.
2. Wnioski zgromadzone podczas pracy uczniowie notują w zeszytach w formie mapy myśli.
3. Nauczyciel wyświetla animację. Uczniowie, pracując w parach, wykonują polecenie 1. Kilka osób przedstawia propozycje odpowiedzi. Następnie uczniowie indywidualnie przygotowują się do dyskusji, wykonując polecenie 2. Gdy są gotowi, nauczyciel stawia pytanie: Czy w ludzkim umyśle są idee wrodzone? Uczniowie dyskutują, a następnie formułują wnioski z dyskusji.
4. Pracę z drugim multimedium, linią chronologiczną, uczniowie wykonują indywidualnie. Rozwiązują ćwiczenie 1.

Faza podsumowująca:

1. W dyskusji podsumowującej lekcję prowadzący zadaje pytanie: Który z oświeceniowych nurtów filozoficznych jest najbliższy perspektywie współczesnego człowieka?
Uczniowie formułują wnioski z dyskusji.

Praca domowa:

1. Wyjaśnij, w jaki sposób filozofia doby romantyzmu odniosła się do przekonań myślicieli wieku oświecenia.

Materiały pomocnicze:

- *Przygotowanie ucznia do odbioru różnych tekstów kultury*, pod red. Anny Janus-Sitarz, Kraków.
- Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. II, Warszawa 2005.
- Tadeusz Kroński, *Kant*, Warszawa 1966.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą wykorzystać multimedialną animację „Animacja” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.